

Příloha 1 - Polostrukturovaný hloubkový rozhovor s dospělými respondenty

Za otázkou mohou následovat doplňující otázky za účelem rozvedení dané výpovědi. Jednotlivé formulace, pořadí otázek mohou být měněny, některé otázky mohou být vynechány.

Otázky:

1. Znamená-li latinský pojem transcendo – přesahuji, překračuji, co Vás jako první napadne v souvislosti s životem člověka?
2. Je podle Vás nějaký rozdíl mezi běžným vztahováním se člověka ke světu a transcendováním (přesahem) ve smyslu, že se „člověk nezabývá jen sám sebou a svými běžnými starostmi či radostmi...“ (Helus 2009, s. 105)?
3. Je-li přesah kvalitou rozvinuté osobnosti člověka, v jakém věku se s ním podle Vás u člověka setkáváme?
4. Co je podle Vás možné označit za pojem přesah nebo předjímku přesahu ve Vašem dětství?
5. Jestliže jste jako děti měli transcendentní zkušenost, co jste si o tom mysleli a jak reagovalo Vaše okolí?
6. V jakých situacích, za jakých okolností (pod jakým vlivem) k projevům přesahu u dítěte (ve Vašem dětství, mládí, životě vůbec) došlo ? Jak se to projevilo, co to vyvolalo ?
7. Jestliže jste měli opakovanou transcendentní zkušenost, kdy si vybavujete tu nejranější?
8. Byli jste jako děti účastni transcendentního zážitku někoho jiného? Jestliže ano, jak jste to tehdy vnímali?
9. Co všechno lze v dnešní době podle Vás označit za přesah u dítěte?
10. Vzpomenete si na nějaký konkrétní příklad dítěte, s kterým jste se setkali osobně, o kterém jste četli nebo ho viděli v médiích, kdy se podle Vás jednoznačně jednalo o transcendentní prožitek / přesah dítěte?
11. Jak přesah souvisí podle Vás s chováním dítěte?
12. Jak přesah souvisí podle Vás s utvářením osobnosti dítěte?
13. Co vývoji přesahování v životě člověka napomáhá, co naopak brzdí ?
14. Jak má přesah podle Vás vliv na socializaci dítěte?
15. Jak by mohla podle Vás vypadat péče o přesah u dítěte? Kdo by ji měl a jak zajišťovat?
16. Jak moc je sklon, tendence k přesahování žádoucí? Proč?

Příloha 2 - Porozumění pojmu přesah / transcendence dospělými

Všeobecné porozumění	výrok
fyzický přesah	„někdo je větší, jiný menší“
mentální přesah	„získávat zkušenosti“, „hodně číst“, „přemýšlí nad tím - jak se <i>někdo</i> chová“
zaměření života	„úsilí o kvalitu života“, „přesahování vlastních možností“
čin	„dělat něco, co má hlubší význam“, „služba druhému“, „jednat spravedlivě, moudře, rozumně“, „obět“, „věnovat se v životě nějaké činnosti“
existence objektivní reality	„odpověď na tajemství života“
subjektivní skutečnost	„vnitřní hlas přesahující moje možnosti“, „hluboký klid a neotřesitelná naděje, že je vše, jak má být“, „nepodlehnout svoji lidské přirozenosti“, „zvláštní schopnost člověka“, „jiná dimenze člověka“
nepochopitelné	„vyplněné sny“, pocit „deja-vu“
edukace	„cíl edukace přesahující naše stávající možnosti“

Filozoficko-náboženské porozumění	výrok
nadmyslový vztah	„vztah k Bohu“, „víra v Boha“, „náboženství“
hodnoty	„láska“, „naděje“
nadnáboženskost	„spirituální rovina“
eschatologickou dimenzi	„život po životě“
schopnost člověka	„schopnost přemýšlet o Bohu“

Příloha 3 - Povídáme si o hrdinech – stručná obsahová analýza výpovědí dětí

Výzkumu se zúčastnilo celkem 62 dětí z 2. – 4. ročníku ZŠ Petrovice a 25 dětí z MŠ Hurbanova. Celkem se jednalo o 87 dětí.¹

Typ horizontálního neantropologického hrdiny

Zatímco chlapečci dávají přednost fantazijním hrdinům, děvčata upřednostňují v rozhovoru zvířecí hrdiny. Není to však pro hrdinství samotné, ale spíše proto, že se jedná o někoho, ke komu lze mít vztah (starat se o něj). **Obě pohlaví vidí ve zvířecích symbolech hrdinství zejména v jejich činnosti pro člověka.**

Pes hrdina hlídá dům, pomáhá hasičům, policistům, chrání lidi atd. Ve třídách s integrovanými dětmi byly četnější odpovědi na to, že pes pomáhá slepým.

Sova hlídá les a je chytrá. Moudrost děti spojují s chytrostí. Sovu znají mladší děti z pohádky Krtek. Zde se ukázal vliv kinematografie jako zásadní pro přiblížení tohoto abstraktního pojmu.

Okřídlený kuň (Pegasus, pro 1. – 3. roč.) pomáhá člověku, je hezký, „zachraňuje hodné lidi a umí kouzlit“ (d, 9 let)

Liška (pro 4. ročník): Lišku děti s hrdinstvím nespojují, některé děti příběh Malého prince neznají. Je zde rozhodující vliv rodiny a školy, protože součástí četby je tato literatura až později. V rozhovoru se proto koncentrujeme na aktivitu lišky shrnutou do této její výpovědi: „Sbohem.“ řekla liška. „Tady je to mé tajemství, úplně prostinké: správně vidíme jen srdcem. Co je důležité, je očím neviditelné.“ Pro děti ve věku 9-11 let je nejdůležitější: život, přátelství, vzduch, láska k rodičům, pomáhat lidem, učení. Z toho plyne preference vztahů.

Typ horizontálního antropologického hrdiny

Zatímco mladší děti popisují spíše zevnějšek a činnost spíše jednoslovně, starší děti se soustřeďují na činnost reálných hrdinů, kterou demonstrují na konkrétních příkladech nebo vyprávěních. Mezi reálné hrdiny děti řadí policistu, hasiče, doktora s důrazem, že zachraňují lidské životy.

U nereálných postav hrdinství vidí v pomoci druhým na základě nadpřirozených schopností. U reálných postav již hrdinství děti diferencují a starší děti více precizují. Hrdinství znamená záchranu života druhému, vyřešit nevyřešitelné („táta zprovoznil počítač“), vydržet utrpení („sestra vydržela operaci oka, táta vydržel trhání zubů“). Jedno dítě zmiňuje na první pohled nehrdinské povolání – popeláře a v zápětí vysvětluje hrdinství „odváží odpadky, takže se v nich neutopíme“. Děti nejsou schopny nahlédnout, že existují i jiná povolání než lékař nebo vědec, která v sobě mají prvek přesahu. Ukázalo se však, že ani dospělý člověk nevidí význam např. administrativního pracovníka pro blaho lidstva. Neuvědomují si mnohdy, že kdyby všichni byli lékaři, nebyl by nikdo, kdo by dělal ostatní povolání.

Své **vlastní** hrdinství děti spojují převážně s tím, že mohou někomu zachránit život nebo se stát někým důležitým, na rovině každodennosti o něm neuvažují. Všeobecně se však ve všech skupinách objevily děti, které sebe nepovažují za důležité vůbec.

Typ obyčejného člověka

¹ Podrobnější filozofické porozumění jednotlivým hrdinům bylo prezentováno v zahraničním článku s názvem *Philosophizing and theologizing with, for and of children as a way to integrated development of child's transcending in the post communist society and its place in the reform efforts in Czech educational way of turning to child* (Bravená 2014).

Vzhledem k tomu, že děti o každodennosti neuvažují z pozice hrdinskosti, byla jim nabídnuta synonymum „významnost“ nějakého člověka nebo činu. Děti uvádí tři důvody významnosti jednotlivých lidských povolání:

- a) samotné vytvoření díla** - „píše knihy pro děti“ D, 7 let; „protože dělá lektvary“ D, 8 let;
- b) vlastní schopnosti** - „protože má fantazii“ D, 9 let; „umí to“ CH, 8 let;
- c) vlastní zisk a prospěch** - „aby jsi viděla“ D, 7 let; „protože chce hodně zbohatnout“ CH, 9 let; „aby dostávala poháry z baletních soutěží“ D, 9 let; „protože ji to baví“ CH, 7 let; „aby byl oblíbený“ CH, 7 let; „dělá to ze svého zájmu“, „protože chce“ D, 8 let; „protože to umí a baví ho to“ CH, 9 let; „je to jeho koníček“ CH, 9 let;
- d) zisk pro druhé** - „protože nám se to líbí“ D, 8 let; „abychom mohli mít českého slavíka Matony“ D, 9 let; „abychom měli něco nového“ CH, 9 let; „chce se stát nejlepším vědcem“ CH, 9 let; „aby zjistil nové věci, co se dá v životě udělat“ D, 9 let; „aby vynalezl protijedy“ CH, 9 let;

Některé děti neodpověděli na otázku proč to dělá, ale co dělá.

Hrdinství ve vztahu k někomu děti nenazírají, ale jsou-li dotázány, zda je v konkrétních osobách něco významného, dokáží na to reagovat. Jedná se o tyto postavy:

Typ společností ceněného člověka

Moudrý člověk: Moudrost děti ztotožňují většinou s chytrostí nebo vzdělaností - „moudrý člověk se pozná podle toho, že má brýle. Je to proto, že hodně četl a zkazil si oči“, „moudrý člověk má megamozek“ (4. roč.). Chytrá je také sova „protože je v bajkách“ (3. roč.), „protože hlídá les“, „poradí“ (3. roč.). Na otázku, zda může být dítě moudré, přikyvuje většina dětí. Ty se shodnou na tom, že dítě může být „málo“ nebo „trošku moudré“, protože je malé. Nemoudré je dítě podle některých proto, že není dospělé (4. roč.). Pokud je dítě moudré, tak je „moudré ve zlobení“ (2. roč.) Ve výpovědích dětí se objevila diference mezi vnímáním moudrosti a moudrého jednání. Moudrost děti ztotožňují s chytrostí, s užitím si legrace, se štědrostí. Moudré jednání mladší děti spojují s pomocí druhému. Jedna 7 letá dívka uvádí konkrétní moudré jednání dítěte: „Asi jsem jednala trošku moudře, když jsme byli na hřišti a kamarád zůstal v prolézačce, tak jsem šla zavolat rodiče.“ Děti vzpomínají v této souvislosti i Gandalfa – byl významný protože čaruje a pomáhá hobitům (3. roč.) a je moudrý – vizuální podoba archetypu moudrého starce vnímají i děti.

Nejlepší učitel: Učitel by měl být pro děti vzorem v přesahu. Děti ale přesah na učiteli vnímají s jeho celistvou osobností. Většinou děti odpovídá, že nejlepší učitelka je pochopitelně třídní učitelka. Zdůvodňují to pozitivními emocemi („je hodná“, „má z nás radost“), zkušenostmi („učí nás různé věci“, „má brýle“) a její moudrost je v tom, že „pomáhá dětem“, „dokáže rozesmát, když jsme byli smutní“ (2. roč.).

Milující rodič: Také rodič může udělat něco významného. Zde se objevuje přesah v souvislosti s osobou dítěte. Zazněly odpovědi: rodiče dělají něco důležitého, protože „se o nás starají“, „máma udělala významné to, že nám dala život a protože přežila porod“ (4. roč.), „uvaří nám jídlo (2. roč.). Pozitivní emoci děti spojují se starostí o svou osobu.

Nejlepší přítel: Děti mají dobré kamarády a kamarádky. Za nejlepšího přítele označují i zvířata („hasičský pes“ „policejní pes) (2. roč.), nebo religiozní děti Ježíše.

Typ vertikálního hrdiny

Většinou děti ze tří obrázků volí anděla, který má „chránit a nosit štěstí“ CH, 11 let; „dohlíží na mě“ CH, 10 let; „anděl strážný je furt u nás a opatruje nás“ D, 9 let; „ze zla dělá dobro“ D, 9 let; „pomáhá dětem a lidem a má pyžamo“ CH, 9 let; strážný anděl „umí strážit, když nás chce odnést čert do pekla“, „umí bojovat“ CH, 10 let. Zvolili-li si typ Ježíška, argumentace se pohybovala ve třech rovinách:

- 1) argumentace tradicí: Vánoce a dárky (D, 9 let), důvod slavení Vánoc (D, 9 let);
- 2) historická argumentace: „že se od něj začal počítat letopočet“ (CH, 10 let);
- 3) eticko-náboženská argumentace „že pomáhá“ (D, 9 let).

Minimum dětí si zvolilo modlíci se postavu, jejíž významnou činností je „že se umí modlit“ (CH, 9 let; CH, 10 let; D, 9 let).

Mudrc, moudré dítě: Osobu mudrce znají děti většinou z vánočního příběhu, a to i nevěřící. Jeho úkol je ochraňovat Ježíška a radit. Mudrcem také může být podle dětí Ježíš. Jedno dítě odpovídá., že je to kámen (myslel kámen mudrců, 4. roč.). „Mudrci vypadali jako lidi“, „že všechno znali a dokázali se řídit podle hvězd“, „jsou spravedliví“, „pomáhali Ježíškovi“ (2. roč.).

Světce znají děti většinou z umění – obrazů, ze soch a většinou dokáží říci neurčitě, že udělali něco důležitého, pouze religiózní děti významnost spojují s vírou a příkladným životem víry. Většina dětí významnost osoby spojuje s jeho svatozáří – „svatozář znamená, že byl svatý a hodný“ a „že byl v nebi“ (4. roč.). Našlo se jedno dítě, které tvrdilo, že svatozář s hvězdami má postava proto, že se uhodila do hlavy. **V typu světce se nejvýrazněji propojil ve výročí dětí horizontální a vertikální přesah.**

Příloha 4 - Podněty z předvýzkumu s dětmi pro sestavení výzkumného nástroje

Některé motivy se osvědčily, proto byly ponechány a rozvinuty ve výzkumné části.

1) Typ fantazijního hrdiny

Fantazijní hrdina je u mladších dětí vůdčím tématem, u starších dětí se může objevit pouze jako určitý symbol ideálu, s kým lze konfrontovat své jednání.

2) Typ horizontálního hrdiny

Zvířecí hrdina musí být rozšířen, protože přesah k okolí nesymbolizují pouze zvířata, ale celý kosmos. Pojem vesmíru je navíc propojením obou typů přesahu – my jsme jeho součástí (horizontála), ale o nás překračuje v určité mysterióznosti (vertikála). Na jeho přirozený přesažený charakter poukázal již M. Buber.

Všedního dospělého hrdinu je nutné rozšířit více, tj. učinit jej dominantním motivem. Zde přejímám výpovědi dětí z předvýzkumu, které se obsahově vztahovaly k činnosti hrdiny: vytvořené dílo, schopnosti, vlastní zisk a prospěch, zisk a prospěch druhého.

Děti sami sebe nenazírají v rozhovoru jako hrdiny ani jako významné. V kresbě ale všichni vyjádřily, že představy o svém hrdinství nebo významnosti mají. Je to však jejich okolí a společnost jako taková, která jejich sny nerozvíjí podpůrnými aktivitami, někdy i brzdí. Otázkou je, jak důležitost dítěte uchopit jiným způsobem. Nabízí se otázka „V čem jsem důležitý pro někoho?“ U starších dětí se lze více zaměřit na pojem Jáství a vztah k druhému, je vhodná přímo i otázka, co je Já?

Téma rodiny a kamarádství se ukázalo jako silné a atraktivní. Nabízí se jako nosné pro všechny děti – lze sem přejít pojem obět pro druhého, který byl v předvýzkumu u pojmu světec a na který děti nereagovaly téměř vůbec, příp. neměly o tom povědomost (výpovědi dvou dívek ze druhé třetí třídy: „hvězdičky okolo hlavy má proto, že se bouchl do hlavy“ (lidové symbolické vyjádření bolesti hlavy po náraze), „je to znak Evropské unie“). U starších dětí je nutné se více zaměřit na pojem kamarádství i na určitou dilematickosti v jednání s Ty – např. říkat nebo neříkat kamarádovi všechno?

3) Typ vertikálního hrdiny:

Na antropologicky historicky doložitelného hrdinu děti reagovaly velmi málo. Od symbolu světce ve výzkumu upouštím. Ponechávám symbol mudrce, ale je nutné nahradit jej něčím srozumitelnějším. Pro mladší děti se nabízí symbol sovy nebo slunce. Symbol moudré sovy děti znají a na základě dětské série o Krtkovi mají představu o tom, co znamená jednat moudře. Symbol personifikovaného slunce má však v sobě více mysterióznosti a moudrost lze zdůraznit brýlemi, protože s těmi dětmi moudrost spojují (viz příloha). Pro starší děti může být podnětná postava filmové postavy z Harryho Pottera Gandalfa. U starších dětí lze také personifikovat svědomí ve formě tajemné postavy.

Exaktně zpochybnitelný hrdina: Ježíšek zůstává až na výjimky nábožensky socializovaných dětí symbolem vánočního obdarování. Více dětí artikulovalo zkušenost s andělem - tj. je pro děti silnějším motivem než postava Ježíška zejména díky ochranné funkci. Zde terminologie strážného anděla hraje svou podstatnou roli pro porozumění. Anděl se proto nabízí jako jedno z hlavních přesahových témat vertikály, protože v jeho existenci věří i děti nábožensky nesocializované. Děti nábožensky edukované přirozeně v souvislosti s andělem zmíní i toho, kdo andělům vládne, tj. Boha. Nabízí se také pojednat u menších dětí

všeobecně téma neviditelných dětských přátel (např. zubní víla, skřítek aj.) i z toho důvodu, že v tomto tématu proběhl mezinárodní výzkum, s kterým lze výsledky srovnat. Záměrně tyto neviditelné přátele neřadím na základě porozumění dětí k fantazijním hrdinům, protože o jejich existenci je většina dětí mladšího věku přesvědčena, zatímco u fantazijního hrdiny dítě ví, že není reálný.

Příloha 5 - Pohádka o Araxanovi – vnitřní dělení textu

celek	Témata horizontálního přesahu	Témata vertikálního přesahu	Pohádka o Araxanovi	Č. v textu
kosmologie		vesmír (co je to? rozpínavost x nekonečno, začátek, konec, člověk jako součást vesmíru)	Araxan bydlí daleko ve vesmíru na planetě A2.	1
bios, thanatos, aeternitas	zodpovědná starost o vlastní život (modrý strom)		Tři druhy ovoce červené = strava zelené = proti všem nemocem žluté=dlouhověkost, nesmrtnost	2
		konec života	Uschnutí stromu znamená, že Araxan musí planetu opustit	5
		život po životě	Přiletí vesmírná loď a vezme Araxana na místo, kde se už nemusí o nic starat.	5
relace: vztah k prostředí, k druhým k sobě	starost o planetu Zemi		planeta mluví a sama si řekne, kde ji co bolí	3
	oběť pro druhého		Udělal by pro sebe úplně všechno. Araxan na obrázku nabízí Araxance žluté ovoce, které bylo určeno pro něj.	7
		neviditelný přítel x viditelný přítel vztah k takovému příteli	Každý Araxan má nějakého tajného přítele (skřítko, zubní vílu, anděla, Ježíška, Boha aj.)	9
	V čem jsem nejdůležitější, co umím nejlépe, pro koho jsem důležitý?	Pocit sounáležitosti s kosmem.	Araxan má pocit, že je nejdůležitější v celém vesmíru.	11
relace: hodnoty člověka	Umění a jeho krása, radost z něj, proč tady je?		Araxani rádi kreslí, zpívají, staví sochy aj.	8
	Pramen moudrosti, moudrost Co je život a jak máme žít		Slunce je moudré	6
	Dobré a zlé – odkud je		Radí slunce	6
	Kdo je hodný a kdo zlý		Vztahy mezi Araxany a Araxankami	4,6,7
	láska		Vztah k druhému, k rodině.	7
budoucnost a smysl života	Čím chci být, co chci dělat?		Araxan je superhrdina, ale má i svou každodenní práci – pěstuje modré stromy.	2
	Závisí hrdinství na něčem vyšším než na nadpřirozených schopnostech? Může být i dítě hrdinou? Je-li tomu tak v čem?	Je něco vyššího, co je důležité pro náš život?	Araxana by bavilo být něčím, jako jsou lidé. Byl by pak superhrdinou?	12,13

Příloha 6 - Honzův sen – vnitřní dělení textu

celek	Témata horizontálního přesahu	Témata vertikálního přesahu	Honzův sen	Č. v textu
kosmologie	Je to, co vidíme, skutečné? Jak poznáme, že je to skutečné?	vesmír (co je to? rozpínavost x nekonečno, začátek, konec, člověk jako součást vesmíru)	Honza přes svůj dalekohled může vidět všechny planety, galaxie i černé díry.	1
bios, thanatos, aeternitas	zodpovědná starost o vlastní život		Postava starce vyzývá Honzu, aby více přemýšlel nad svým životem.	8
		konec života	Jak dlouho žije člověk (nekonečnost vesmíru x konečnost člověka). Postava starce vyzývá Honzu, aby přemýšlel nad životem Kde začíná a kde končí?	1, 8
		život po životě	Svítání - Slunce vypadalo jako vstup do jiného světa.	3
relace: vztah k prostředí, k druhým k sobě	starost o planetu zemi je to hrdinství?		Honzu oslovuje květina, že by se o ni měl lépe starat.	4
	vztah ke kamarádovi			7, 10
	oběť pro druhého		Honza by pro kamaráda / rodinu na rozdíl od květiny udělal všechno.	6, 12
	vztah k rodině		Postava matky.	12
		neviditelný přítel x viditelný přítel vztah k takovému příteli	Honza vidí anděla.	11
	Vztah k Já - kdo je skutečné Já?		Honza slyší v mobilu svůj vlastní hlas „jsem tvoje skutečné Já, nejsem to, co lidé vidí, ale to, co skutečně jsi a chceš.“	2
	Spokojenost se sebou		Rozhovor se spolužačkou Klárou.	10
	Pocit sounáležitosti s přírodou.	Honza a jeho pohled do zahrady.	13	
relace: hodnoty člověka	Umění a jeho krása, radost z něj, proč tady je?	Umění a neviditelný svět	Rozhovor se starcem.	9
	Pramen moudrosti, moudrost Co je život a jak máme žít?		Postava starce (záměrná podoba s postavou Gandalfa).	8
	Svědomy, dobro a zlo		zahalená postava	6
	láska		Vztah k druhému, k rodině.	12,6
budoucnost a smysl života	škola jako cesta k budoucnosti (rozlišení pozitivní motivace k učení)		Honza má rychle udělané úkoly – kdy to lze zažít?	12
	Jít za svůj stín		Rozhovor se spolužačkou Klárou	10
	Zaměstnání	Něco vyššího nad námi, co dává našemu životu smysl a cíl.	Honza přemýšlí o zaměstnání i pocitu smyslu života.	13